

IV. Импликатуре

1. Увод

У поглављу о теорији говорних чинова видели смо да су њени творци – Остин и Серл – филозофи који су се бавили питањима значајним и за лингвистику, те да је теорија говорних чинова настала као реакција на логички позитивизам у филозофији. Ова филозофска позадина била је важна и за Херберта Пола Грајса (Herbert Paul Grice), који је развио теорију конверзационих импликатура, а из те теорије временом ће израсти читава нова лингвистичка дисциплина – прагматика.

Као и Остин и Серл, и други филозофи који се баве језиком, и Грајс се бавио феноменом значења, а посебно значењем у комуникацији. Да би указао на две суштински различите појаве које се у свакодневном језику обухватају појмом *значења*, Грајс (1989) наводи следеће примере:

- (1) Ти печати значе богиње.
- (2) Та три звона значе да је аутобус пун.

У првом случају реч је о значењу које Грајс назива *природним* (*natural meaning*) или *значењем_N*: између печата и болести постоји директна, у овом случају узрочно-последична веза. За разлику од тога, значење у другом примеру може се разумети само ако се препозна *намера* пошиљаоца (рецимо, кондуктера који зазвони три пута сваки пут кад се попуне места) да се њиме пренесе одговарајућа порука. Овакво значење Грајс назива *не-природним значењем* (*non-natural*) или *значењем_{NN}* и показује да се од значења_N разликује по томе што се без проблема може негирати:

- (3) [?]Ти печати значе_N богиње, али она нема богиње.
- (4) Та три звона значе_{NN} да је аутобус пун, али он није пун.

Према Грајсу, исказ у примеру (3) звучи чудно, јер се њиме пориче директна веза између две нераскидиво повезане појаве.¹ У другом случају (4) исказ је обичан и прихватљив – сасвим је, наиме, замислива ситуација у којој кондуктер не види једно празно место и звони у уверењу да је аутобус пун. Иако није тачно да је аутобус пун, за примаоца оваква порука није проблематична, јер разуме да она није у аутоматској вези са објективним стањем у аутобусу, већ заправо укључује *намеру* кондуктера да саопшти оно за што он у том тренутку сматра да је тачно. Значење_{NN}, закључује Грајс, подразумева и да препознамо намеру говорника да пренесе одређену поруку.

2. Реченица и исказ. Значење реченице и значење исказа.

Да би се разумели прагматички аспекти значења, потребно је јасно разграничити *реченицу*, као синтаксичку јединицу, од *исказа*. Реченица је ниска формирана од речи једног језика према синтаксичким правилима тог језика: у типичном случају, она има предикат у личном глаголском облику конгруентан са субјектом итд. Свака реченица има и значење, које ћемо разумети ако знамо лексичко значење речи које су у њој употребљене и ако знамо (имплицитна) граматичка правила језика коме припада та реченица. Такво значење – *значење реченице*, *реченично значење* или *семантичка представа* – доступно нам је независно од конкретне употребе, тј. ван било каквог контекста. Тако можемо рећи да разумемо значење реченице у примеру (5), чак и ако

¹ Пример (3) могао би бити прихватљив само ако претпоставимо да печати који су овде у питању могу имати и неко друго значење. Али под претпоставком да печати које говорник опажа могу значити само и једино богиње, овакав исказ остаје контрадикторан.

не знамо да ли је изворно изговорена или написана, ко ју је изговорио или написао, ко је особа по имену Пера која се у њој именује итд.:

(5) Пера је фудбалер.

Међутим, кад се одређена реченица заиста *употреби* да би се њоме нешто *саопштило*, она престаје да буде само синтаксичка јединица једног језика и постаје *исказ* – комуникативна јединица употребљена у конкретној ситуацији са конкретном сврхом. Због тога треба разликовати *значење реченице* (независно од било каквог контекста) и *значење исказа* (порука која се одређеним исказом преноси у конкретном контексту). Исказ подвучен у примеру (6) састоји се од реченице из примера (5), али се њиме саопштава више од значења реченице:

(6) – Ко од вас најбоље зна фудбалска правила?

– Пера је фудбалер.

Као одговор на постављено питање, исказ *Пера је фудбалер* заправо значи 'Пера најбоље зна фудбалска правила (међу нама)'. Ако не бисмо правили разлику између реченице и исказа, било би тешко објаснити како реченица чије би значење ван контекста сваки говорник српског језика објаснио као 'Пера је фудбалер' (или: 'Постоји особа по имену Пера која припада скупу људи који су фудбалери') сада значи нешто друго (тачније: нешто више). Очигледно, оно основно, од контекста независно *значење реченице*, у конкретном контексту је на неки начин измењено. Како да објаснимо ову промену?

По аналогiji са лексичким значењем, могло би се претпоставити да реченице, као и многе речи, могу имати више значења, те да реченица *Пера је фудбалер* има примарно значење 'Пера је фудбалер' и секундарно значење 'Пера најбоље познаје фудбалска правила међу присутним саговорницима'. Проблем је, међутим, у томе што су секундарна значења лексема обично предвидива и ван контекста. На пример, сваки говорник српског језика зна, независно од контекста, да *нога* може означавати део човековог тела, али и део неког предмета, нпр. стола или столице, који је издужен и служи као ослонац. Другим речима, секундарна значења лексема најчешће настају по предвидивим (метафоричким, метонимијским и сл.) обрасцима, *конвенционализована су* – кад знамо неку реч, знамо и њена секундарна значења, или их можемо научити – а њихов број је у начелу коначан (могуће их је пописати, као што се и чини у речницима). Насупрот томе, могућа значења исказа који чини једна иста реченица нису предвидива независно од контекста, а не можемо тврдити ни да је њихов број коначан. Ако би неко и могао ван контекста предвидети да *Пера је фудбалер* може значити 'Пера најбоље познаје фудбалска правила међу присутним говорницима', тешко да би ван контекста предвидео да *Пера је фудбалер* може значити 'Има фудбалера који нису оперисали менискус', а управо то је намеравао значење исказа *Пера је фудбалер* у следећем примеру:

(7) – Не познајем ниједног фудбалера да није оперисао менискус.

Тај фудбал је стварно погубан за колена!

– Претерујеш.

– Мислиш?

– Пера је фудбалер.

На овај начин могли бисмо смислити на десетине других примера, што говори да је број могућих интерпретација у различитим контекстима неограничен.

Важно је, такође, приметити да оно основно, од контекста независно, реченично значење, у конкретним контекстима није поништено. Чак и кад исказ *Пера је фудбалер* преноси поруку 'Има фудбалера који нису оперисали менискус', не бисмо рекли да је реченица *Пера је фудбалер* у том случају *престала* да значи 'Постоји особа по имену

Пера која припада скупу људи који су фудбалери'. То је разлог више да јасно раздвојимо реченицу – апстрактну синтаксичку јединицу – од исказа – који је употребила одређена особа у конкретној ситуацији са намером да саопшти конкретну поруку, као и *значење реченице* од *значења исказа*, тј. *намераваног* или *говорниковог значења*.

Говорећи о ова два нивоа значења, Грајс је правио разлику између „оног што је речено“ (*what is said*, што се у основи може изједначити са значењем реченице²) и „оног што је пренето/саопштено“ (*what is communicated*, тј. значење исказа / намеравано значење / говорниково значење). Док је разумевање *онога што је речено* за њега била ствар семантике (и синтаксе), прагматику је схватао као дисциплину која треба да одговори на питање како се од *онога што је речено* стиже до онога што је заиста *саопштено*, тј. до пуне интерпретације (до значења исказа / говорниковог значења / намераваног значења).

3. Од онога што је речено ка ономе што је саопштено

3.1. Контекст

Ако језик сматрамо врстом *кода* – скупом јединица и правила за њихово комбиновање, који служи за комуникацију – онда се за реченично значење може рећи да је *кодирано*: да бисмо га разумели, потребно је да познајемо одговарајући *код*, тј. одређени језик. Да бисмо, међутим, дошли до значења исказа, потребно је више од познавања језика.

Ти додатни чиниоце важни за разумевање исказа могу се објединити појмом **контекста**, под којим се може подразумевати више различитих ствари.³ Једна је **физичко окружење** или **физички контекст** у ком се одвија комуникација (где се разговор води, где су саговорници једни у односу на друге, да ли се виде, да ли на нешто – и на шта – показују, шта се налази у непосредној близини сваког од саговорника итд.). Само ако познајемо физичко окружење можемо, на пример, разумети на шта говорници упућују личним заменицама као што су *ја* или *ти*.

Под контекстом се, такође, може подразумевати и **језички контекст**: оно што је претходно изговорено/написано, као и оно што следи. Кад говорник, рецимо, каже *И ето, то ме је непријатно изненадило*, речца *ето* и показна заменица *тај* вероватно упућују на неки претходно изговорен или написан садржај; ако нам тај садржај није познат, нећемо разумети ни шта је говорника изненадило.

Најзад, познавање физичког окружења и језичког контекста није довољно без разних општих знања која саговорници морају активирати да би успрешно комуницирали. То није језичко знање, тј. знање о томе шта значи која реч или фразеологизам, већ општије знање, које се у литератури обично означава као **знање о свету**, **енциклопедијско знање** или **позадинско знање**. На пример, да би разумео намеравано значење у примеру (6), говорник мора, на основу искуства, имати знање о томе шта значи бавити се неким спортом, да различити спортови, па и фудбал, имају прецизна правила, као и то да онај ко се бави одређеним спортом обично боље познаје његова правила од оних који се њиме не бави. Или, у примеру (7), да би разумео намеравано значење исказа, говорник треба да зна да Пера није оперисао менискус.

² Прецизно говорећи, у „оно што је речено“ по Грајсу спадају и референти деиктичких израза, а на том нивоу је потребно и разрешити евентуалне синтаксичке двозначности. Ова два елемента значења не би се нужно морала сматрати *значењем реченице*.

³ Појам *контекст* често се користи у ужем значењу, да означи само суседни језички садржај, тј. оно што овде називамо *језичким контекстом*. Могуће га је, међутим, користити и у ширем значењу, као што чинимо овде.

3.2. Сараднички принцип

Међутим, рећи да је за комуникацију неопходно познавати контекст није нарочито револуционарно откриће. Допринос Грајса разумевању комуникације јесте у нечем другом. Он је, наиме, показао да су, поред познавања кода (језика) и контекста, за споразумевање суштински важна и узајамна очекивања саговорника која не произлазе из знања језика и специфичности контекста, већ из начина на који се комуникација уобичајено одвија. Погледајмо следећи пример:

- (8) [КОНТЕКСТ: Жена седи на клупи у парку, а испред клупе лежи велики пас. Прилази човек и седа на клупу.]

ЧОВЕК: Да ли ваш пас уједа?

ЖЕНА: Не.

(Човек пружи руку да помази пса и овај га уједе.)

ЧОВЕК: Ааа! Еј! Рекли сте да ваш пас не уједа!

ЖЕНА: И не уједа. Али то није мој пас.

(Пример је преузет из: Јул 1996: 36)

Неспоразум који се овде догодио свакако није у непознавању кода, јер говорници очигледно користе и разумеју исти језик. Он није ни у контексту, мада би се то могло чинити на први поглед: могло би се рећи да су изразу *ваш пас* у првој реплици говорници приписали различите референте – човек је под тим мислио на пса испред клупе, а жена на свог пса, ког је, претпоставимо, оставила код куће. Овакво објашњење, међутим, уопште није вероватно – тешко је замислити да је жена у примеру (8) заиста мислила да непознатог човека интересује да ли *њен* пас, који уопште није ту, уједа; њој је, напротив, морало бити јасно да он пита за пса који је у њиховој непосредној близини, без обзира на то како га је именовао. Проблем, дакле, није у контексту – сви елементи контекста потребни за успешну комуникацију доступни су обама саговорницима. Где је онда извор неспоразума? Очигледно у томе што је жена свесно занемарила праву *намеру* свог саговорника (а, самим тим, и *његова очекивања*) и рекла му мање него што је у датој ситуацији потребно, наводећи га тако да њен исказ разуме као 'Овај пас овде не уједа'.

Осим познавања језика и елемената контекста, успешна комуникација претпоставља, дакле, и да саговорници *сарађују*, тј. да следе извесна имплицитна комуникативна начела. Ова начела Грајс је формулисао у облику **сарадничког принципа**:

Нека твој допринос разговору буде онакав какав, у тренутку кад га изговараш, захтева прихваћена сврха или смер разговора у коме учествујеш. (Грајс 1989)

Овај општи принцип Грајс је разрадио кроз четири конкретнија начела, тзв. **конверзационе максиме**: максиму квантитета, квалитета, релевантности и начина.

3.3. Конверзационе максиме

Максима квантитета тиче се количине информација коју дајемо у разговору. Грајс је формулише кроз две подмаксиме:

- (а) Нека твој исказ буде онолико информативан колико се тражи (за тренутну сврху [говорне] размене).
- (б) Нека твој исказ не буде информативнији него што се тражи.

Ако нам саговорник не да никакве информације или нам саопшти битно мање или битно више од онога што се тражи, он се не понаша сараднички (јер не поштује максиму квантитета). Замислимо, рецимо, да на саговорниково питање *Где је улаз на Филолошки?* одговоримо на неки од следећа два начина:

- (9) (а) На спољашњем зиду приземља.
(б) Хиљаду седамсто метара југоисточно од ушћа Саве у Дунав, на адреси Студентски трг 3, између Капетан Мишиног здања и Коларца, 15 метара десно од улице Вука Караџића и 18 метара лево од улице 1300 каплара (ако се посматра из Студентског парка).

У случају (а) наш одговор не би саопштавао ништа што саговорнику већ није познато (он свакако ни не очекује да улаз у зграду буде на унутрашњем зиду, нити на трећем спрату). У случају (б) он би пак садржао прегршт сувишних информација. Било да дамо одговор (а) или (б), то би било противно сарадничком принципу, јер не бисмо поштовали максиму квантитета. (У одељку 6 видећемо да се и непоштовање максима може интерпретирати сараднички, али ту могућност засад остављамо по страни.)

Максима квалитета гласи: „Потруди се да твој исказ буде тачан“, а Грајс јој придружује још два конкретнија начела:

- (а) Не говори оно за шта не верујеш да је тачно.
(б) Не говори оно за шта немаш основа.

Саговорник, дакле, не поштује максиму квалитета кад свесно говори неистине или износи тврдње без икаквог основа. То је случај са одговором говорника А у следећем примеру:

- (10) [КОНТЕКСТ: Говорник А је илегални усељеник.]

А: Хало?

Б: Добар дан, овде Х из Службе за усељенике, с ким разговарам?

А: Овааај, нема никог овде, никог!

О **максими релевантности** (коју је изворно звао максимумом *односа*) Грајс је рекао најмање конкретног. Она једноставно гласи: „Буди релевантан“. Грајс и сам признаје да је то штуро, а из његовог објашњења (Грајс 1989: 46) може се закључити да се ова максима тиче уобичајеног очекивања да се држимо тренутне теме разговора. На пример, ако нам саговорник постави питање, максима релевантности налаже да одговоримо на њега (а не на неко друго питање) и да то учинимо одмах. Стога се у следећем дијалогу Мика не понаша сараднички, јер не поштује максиму релевантности:

- (11) ПЕРА: Мико, колико је сати?
МИКА (*после три сата*): Осам и двадесет.

Максима начина је најхетерогенија и састоји се од више подмаксима:

- (а) Избегавај неразумљиво изражавање.
(б) Избегавај двосмислености.
(в) Буди сажет (избегавај сувишну опширност).
(г) буди уређен.

Непоштовање максиме начина илуструје први део одговора на питање у познатом дијалогу из филма *Балкан експрес*:

- (12) – Јеси и ти музичар?
– Ја? Нисам. Овај, је-јесам. Мислим, нисам. Ја само тетки лек да однесем.⁴

⁴ Економичности ради, овде овај дијалог сажимамо у једно питање и један одговор. У самом филму он се састоји из неколико реплика које размењују немачки официр и Пик (Бора Тодоровић).

4. Ограде које су у вези с конверзационим максимама

Да су говорници по правилу свесни принципа које је Грајс експлицирао формулишући сараднички принцип и конверзационе максиме, види се по начину на који се у комуникацији користе **ограде**:

- (13) Колико ја знам, он нема диплому.
- (14) Нисам сигуран, али мислим да му је то брат.
- (15) Можда грешим, али ја немам поверења у његове способности.
- (16) Најкраће речено / у најкраћем, то није могуће.
- (17) Не знам колико је то важно, али овде недостаје једно слово.
- (18) Знам да је требало раније да се јавим, али ја нисам добио задатак.
- (19) Он баш не спада у најпогодније људе за тај посао, ако разумеш шта хоћу да кажем.
- (20) Можда ово звучи чудно, али ништа не успева као успех.

Из перспективе Грајсове теорије, подвученим изразима говорници показују да без ограде њихов исказ не би био – или не би сасвим био – у складу с оним што налаже нека од конверзационих максима. У примерима (13)–(15) говорник износи тврдње за које нема довољно доказа и има потребу да саговорнику стави до знања да не треба да их схвати као проверене чињенице, па се зато ограђује. Ограде у овим примерима у вези су, дакле, с максимумом квалитета – говорник њима показује да је свестан очекивања да саговорници говоре истину. Слично томе, ограда у примеру (16) у вези је с максимумом квантитета, ограде у примерима (17) и (18) – с максимумом релевантности, а ограде у примерима (19) и (20) – с максимумом начина.

5. Појам конверзационе имплицатуре. Стандардне конверзационе имплицатуре.

Значај конверзационих максима лежи у томе што се помоћу њих може објаснити како се од значења реченице стиже до значења исказа. Значење реченице је експлицитно и конвенционално – зависи од значења речи употребљених у њој и синтаксичке структуре реченице. Међутим, значење исказа укључује и садржај који није експлицитно *изречен*, али је у датом контексту подразумеван, *имплицитно пренесен*. Тако говорник у примеру (6) *каже* да је Пера фудбалер, а *имплицира* да је Пера тај који међу присутнима најбоље зна фудбалска правила. Саговорник то не може знати само на основу реченичног значења, али ће у датом контексту, претпостављајући да се говорник понаша сараднички, на основу максиме релевантности извести закључак да је намеравано значење његовог исказа управо то (‘Пера најбоље познаје фудбалска правила’). То имплицирано значење, које не припада *ономе што је речено*, већ се до њега долази на основу сарадничког принципа и конверзационих максима (а често и на основу различитих елемената контекста), Грајс назива **конверзационим имплицатуром**. За поменути пример (6) може се рећи да говорник *каже Пера је фудбалер*, али конверзационо имплицира *Пера међу присутнима најбоље познаје фудбалска правила*. За конверзациону имплицатуру користи се симбол \Rightarrow ,⁵ па се то исто може симболички представити на следећи начин:

- (21) *Пера је фудбалер.* \Rightarrow Пера међу присутнима најбоље познаје фудбалска правила.

⁵ Осим овог симбола, у литератури се користи и стрелица са таласастом линијом (\rightsquigarrow).

Пошто конверзациона импликатура није експлицитни садржај, већ се *закључује, изводи*, на основу значења реченице, контекста, конверзационих максима итд., она се сматра врстом **инференцијалног** садржаја.⁶

Да бисмо разумели нечији исказ, морамо, дакле, разумети реченично значење, а затим, претпостављајући да говорник поштује конверзационе максиме, то значење обогатити одговарајућим конверзационим импликатурама. Овакве импликатуре, које изводимо на основу претпоставке да говорник поштује конверзационе максиме, називају се **стандардним конверзационим импликатурама**. Погледајмо следећи пример:

- (22) НОВИНАР: Да ли поседујете неке некретнине?
ГУВЕРНЕР: Имам два стана.
+> 'Гувернер има *тачно* два стана, тј. нема мање, али *ни више* од два'

Овде је важно приметити да, логички посматрано, значење реченице *Имам два стана* не искључује могућност да говорник има три, четири, пет или више од пет станова. Другим речима, исказ *Имам два стана* био би логички тачан и у ситуацији у којој гувернер има, на пример, четири стана (ако неко има четири стана, из тога нужно следи да је тачно да има један стан, да има два стана, три стана итд.). Ипак, значење исказа у примеру (22) садржи нешто више – не само 'два', него 'тачно два'. Према Грајсу, значење 'тачно два' јесте конверзациона импликатура – претпостављајући да говорник поштује максимум квантитета, ми очекујемо да ће нам дати све потребне информације у датом контексту. Кад би, дакле, гувернер имао четири стана, а рекао да има два, он би тиме кршио максимум квантитета. Ако пак гувернер поштује максимум квантитета (а то је, по Грајсу, претпоставка успешне комуникације), онда новинару неће ускратити потребне информације, па на основу максиме квантитета изводимо конверзациону импликатуру која гласи *Гувернер има тачно два стана (а не више од тога)*. (Овакве импликатуре називају се скаларним, о чему више говоримо у одељку 7).

Ако говорник поштује максимум квалитета, то значи да је искрен (в. претходни одељак). Уколико његов исказ није тврдња, него питање, онда на основу поштовања максиме квалитета претпостављамо да заиста не зна оно што пита, да жели да добије одговор и да верује да му саговорник тај одговор може дати. У следећем кратком дијалогу на основу поштовања максиме квалитета може се извести више стандардних импликатура:

- (23) ПЕРА: Жико, кад се враћаш с посла?
+> Пера не зна кад се Жика враћа с посла.
+> Пера жели то да зна.
+> Пера верује да му Жика може дати одговор.
ЖИКА: У пет сати.
+> Жика заиста верује да ће стићи кући у пет и има некакав основ да то каже.

⁶ У прагматици се под *инференцијалним процесима* подразумева резонување којим се на основу садржаја који нам је у комуникацији доступан (дословни садржај саговорникове поруке, позадинско знање, језички контекст, физичко окружење итд.) закључује о намераваном значењу поруке, тј. прихватају се или одбацују различите претпоставке о намераваном значењу. Ово закључивање не одвија се увек по логичким правилима, па резултат инференцијалних процеса нису нужно логички тачни закључци, већ све оно што на основу расположивих информација сматрамо вероватним, прихватљивим у датом контексту. Конверзационе импликатуре су једна врста *инференција*, мада нису једина (инференцијама се сматрају и пресупозиција и логичка импликација, о којима говоримо ниже).

Из ова два исказа могу се извести и додатне стандардне импликатуре. На основу поштовања максиме релевантности, из Периног питања може се извести стандардна импликатура да Пера жели да одговор добије одмах, а не сутра.

У следећем примеру намеравамо значење укључује стандарну конверзациону импликатуру која се изводи на основу поштовања максиме начина:

(24) Жика је отишао у кафану и наручио пљескавицу.

+> Жика је *прво* отишао у кафану, па *онда* наручио пљескавицу.

На основу четврте подмаксиме начина (која гласи: „Буди уређен“), закључујемо да је низ догађаја изнетих у овом исказу представљен управо оним редом којим се и догодио. Притом, на нивоу реченичног значења, обрнута интерпретација датог садржаја уопште не би била немогућа (сасвим је замисливо да Жика, на пример, прво наручи пљескавицу телефоном, па онда оде у кафану да је узме), али се, под претпоставком да говорник поштује максимум начина, мора искључити.

6. Конверзационе импликатуре које следе из пркошења максимама

Може се догодити, међутим, да говорников исказ – на плану значења реченице – буде очигледно несагласан са неком од конверзационих максима. У таквој ситуацији саговорник има две могућности (уп. Хуанг 2010: 29): једна је да закључи да се говорник не понаша сараднички (као у примерима (9)–(12)); друга (и много чешћа) могућност јесте да потражи начин на који се дати исказ ипак може интерпретирати у складу са максимумом која је само привидно прекршена:

(25) [Жика и Пера су студенти лингвистике.]

ЖИКА: За Чомског тај друштвени аспект језичког значења није вредан проучавања.

ПЕРА: А Чомски је велики социолингвиста...

[Према: Хуанг 2010: 29–30]

Будући да је, као и Пера, студент лингвистике, Жика има одговарајуће позадинско знање – зна да се Чомски уопште не бави социолингвистиком, па му је јасно да је Пера изрекао очигледну неистину. Уместо да закључи да Пера крши максимум квалитета и не понаша се сараднички, Жика може потражити интерпретацију другачију од оне на коју упућује дословно, реченично значење. У датом контексту, интерпретација која се може приписати Перином исказу, а у складу је с максимумом квалитета, била би да Пера свесно изриче очигледну неистину како би тиме саопштио да је став Чомског о датом питању потпуно погрешан („Колико је Чомски велики социолингвиста, толико је тачно и то што је рекао“). У оваквим случајевима, сматра Грајс (1989), не може се рећи да говорник заиста крши максимум квалитета, јер се и даље понаша сараднички, већ да јој „пркоси“ (енг. *flout*) – изговара нешто што само привидно, на нивоу дословног значења, није у складу с одређеном максимумом, али тиме наводи саговорника да потражи другачију интерпретацију. На основу пркошења максими квалитета, из Периног исказа следи конверзациона импликатура да је друштвени аспект језичког значења и те како вредан проучавања. Грајс сматра да се на овај начин може објаснити како функционишу фигуре попут ироније (мада такво објашњење критикују аутори који се баве теоријом релевантности, в. Спербер и Вилсон 1986).

У следећем примеру пркоси се максими квантитета:

(26) А: Ови снимци са ратишта су заиста ужасни!

Б: Рат је рат.

Искази типа *Rat je rat* називају се таутологијама, јер – на нивоу реченичног значења, наравно – не саопштавају ништа што није јасно већ из лексичког значења употребљене

речи. Стога може изгледати да говорник Б крши максиму квантитета – не саопштава ништа ново. У датом контексту, међутим, његов исказ се може разумети тако да ипак буде информативан, али се мора претпоставити да његово значење није само констатација да рат јесте рат, већ да се у рату мора рачунати са страхотама (*Рат је рат* +> *Рат по природи ствари доноси разарања, злочине, страдања невиних и сл., и појединац ту ништа не може променити*).

Одговарајуће импликатуре говорник може произвести и ако пркоси максими релевантности:

(27) ДАРА: Што не изађеш с Пером, баш је слadak?

МИРА: И шта кажеш, спремаш се за летовање?

На први поглед, Мирин одговор потпуно је ирелевантан, јер нема везе с темом разговора. Ако претпостави да се њена саговорница ипак понаша сараднички, Дара ће потражити начин да Мирин одговор интерпретира као исказ који је ипак у вези с темом разговора, па ће из одговора којим пркоси максими релевантности извести импликатуру да Мира не жели да разговара о Пери и могућем изласку с њим (*И шта кажеш, спремаш се за летовање?* +> *Не желим да разговарам о Пери*).

Најзад, говорник може пркосити и максими начина:

(28) [Из позоришне критике]

Што се тиче г. Мике Микића, био је обучен у костим Хамлета и изговарао је на сцени речи које одговарају Хамлетовим репликама из истоименог Шекспировог комада.

Критичар у овом случају привидно крши максиму начина – компликованом и дугом реченицом саопштио је оно што се могло рећи сасвим једноставно – да је Мика Микић глумио Хамлета. Претпостављајући да је ово кршење максиме начина само привидно (тј. да говорник не крши ову максиму, већ јој пркоси), читалац ће потражити интерпретацију која би одговарала овако необично формулисаном исказу и извести одговарајућу импликатуру – да критичар има веома лоше мишљење о Микином наступу (толико лоше да намерно не жели чак ни да га назове глумом).

7. Опште и појединачне конверзационе импликатуре

Осим поделе на стандардне конверзационе импликатуре и оне које се изводе на основу пркошења максима, Грајс је конверзационе импликатуре разликовао и према још једном критеријуму. Наиме, неке импликатуре прилично су независне од контекста и Грајс сматра да се изводе само на основу сарадничког принципа и конверзационих максима, док су друге везане искључиво за неку конкретну ситуацију.⁷ Упоредимо, рецимо, конверзационе импликатуре у следећа два примера:

(29) [Текст на упутству за употребу неког уређаја]

Отворите кутију и извадите уређај из ње.

+> Треба прво отворити кутију, па онда извадити уређај из ње

(а не обрнутим редом).

(30) – Иде ли Пера с нама?

– Пера сутра има неки испит.

+> Пера неће ићи с нама.

Импликатура у примеру (29) јесте стандардна конверзациона импликатура која се изводи на основу поштовања максиме начина; као таква, она не зависи од тога о

⁷ Ова Грајсова дистинкција била је предмет различитих критика и питање је колико је, бар у неким случајевима, одржива. Хертс (2011), с друге стране, сматра да Грајс тој дистинкцији није ни придавао посебан значај, већ га је она добила касније, у интерпретацијама других аутора. Овде, међутим, у та питања не улазимо, већ излажемо изворну, Грајсову верзију теорије конверзационих импликатура.

каком је тачно упутству реч, ко га је писао, да ли је оно написано или изговорено, да ли читалац/саговорник зна нешто о аутору упутства и уређају итд. За разлику од тога, импликатура у примеру (30) може се извести само у датом контексту; у неком другачијем контексту исказ који чини реченица *Пера сутра има испит* подразумевао би сасвим другачије импликатуре (нпр. 'Перу сутра вероватно можеш срести на факултету', ако би, рецимо, поменути исказ био одговор на питање *Где сутра могу да нађем Перу?*; 'Пера није нигде отпутовао', ако би исказ био одговор на тврдњу да је Пера, на пример, отпутовао на море; 'Перин факултет ради и недељом', ако би исказ био одговор на тврдњу да факултети не раде недељом, а разговор се води у суботу; итд.).

Стога се импликатуре попут оне у примеру (29), које не зависе од конкретног контекста, већ се изводе само на основу сарадничког принципа и конверзационих максима, називају **општим конверзационим импликатурама**. С друге стране, оне импликатуре које су везане за конкретан контекст, док у другачијем контексту не би важиле, називају се **појединачним конверзационим импликатурама**.

Посебан тип општих конверзационих импликатура јесу **скаларне импликатуре**, које се изводе на основу поштовања максиме квантитета:

(31) Неки ђаци су вредни.

+> Неки ђаци нису вредни. (*Или*: Нису сви ђаци вредни.)

Кад неко изговори исказ попут овог у примеру (31), ми подразумевамо да има и ђака који нису вредни. То, међутим, не следи нужно из реченичног значења као таквог: реченица *Неки ђаци су вредни* логички је тачна чак и ако су сви вредни. Ипак, искази попут (31) по правилу као да искључују ту интерпретацију, као да подразумевају да није случај да су сви вредни. Из перспективе Грајсове теорије, ово се објашњава поштовањем максиме квантитета: ако су заиста сви ђаци вредни, у складу с максимумом квантитета било би да говорник употреби израз који то недвосмислено саопштава (да уместо заменице *неки* употреби заменицу *сав / сви*), тј. да да потпуну информацију. Ако, међутим, говорник међу изразима који формирају скалу (као што су нпр. *сви, многи, већина, неки, понеки*) употреби неки слабији израз, он тиме, под претпоставком да поштује максимум квантитета, имплицира да у датом случају ниједан јачи израз не би био прикладан. О скаларној импликатури је реч и у примеру (22) у одељку 5 – ако гувернер изјави *Имам два стана*, он тиме конверзационо имплицира да има тачно два стана, тј. да нема више од два (бројеви такође чине скалу, па ако је говорник употребио број *два*, то имплицира да не важи ниједна већа вредност на датој скали).

8. Својства конверзационих импликатура

Да бисмо конверзационе импликатуре разликовали од других инференција (о којима говоримо у одељку 10), као и од конвенционалних импликатура, можемо се послужити одређеним тестовима, којима се проверава да ли неки инференцијални садржај има својства типична за конверзационе импликатуре или не.

Као једно од критеријалних својстава конверзационих импликатура обично се истиче да су **поништиве** (*cancelable*; в. Левинсон 1983: 114–115; Хуанг 2010: 32–33) – импликатура коју производи одређени садржај може се у наставку експлицитно одбацити, а да читав исказ остане сасвим прихватљив (поништену импликатуру обележавамо прецртаним текстом):

(32) Пера је ушао у собу и упалио светло (+> ~~Прво је ушао, па онда упалио светло~~), али не тим редом.

Први део исказа упућивао би саговорника да, на основу поштовања максиме начина, изведе општу конверзациону импликатуру да је Пера најпре ушао у собу, па тек онда

упалио светло. Свестан ове могућности, говорник може такву импликатуру поништити а да исказ остане сасвим прихватљив. За разлику од тога, не може се поништити део експлицитног садржаја (уп. **Пера је ушао у собу, али није ушао* или **Пера је ушао у собу, али је то био Жика*), као ни неки други типови инференцијалног значења (нпр. логичка импликација, в. одељак 10). Такође, по овоме се конверзационе импликатуре разликују од конвенционалних (в. одељак 9).

Осим тога што се могу поништити, конверзационе импликатуре **везане су за садржај, а не за форму**. То значи да одређени садржај треба да производи одговарајућу импликатуру без обзира на конкретан израз који је употребљен да се тај садржај пренесе. Погледајмо следећи пример:

(33) А: Звони телефон!

Б: Туширам се!

+> Не могу да се јавим на телефон.

Исказ говорника Б, чија је форма *Туширам се*, производи, на основу максиме релевантности, појединачну конверзациону импликатуру *Не могу да се јавим на телефон*. Исту ту импликатуру у датом контексту морао би, у начелу, произвести и сваки други исказ којим се преноси исти или сличан основни садржај, као у примерима (33а–в):

(33а) Купам се! +> Не могу да се јавим на телефон!

(33б) Перем косу! +> Не могу да се јавим на телефон!

(33в) Под тушем сам! +> Не могу да се јавим на телефон!

Ово својство конверзационих импликатура назива се и **неодвојивошћу** (*non-detachability*; мисли се на то да се не могу одвојити од семантичког садржаја који се преноси – на који год начин да говорник каже да се купа, то ће у датом контексту имплицирати да не може да се јави на телефон; в. Левинсон 1983: 116–117; Хуанг 2010: 34).

Затим, конверзационе импликатуре се **могу експлицирати а да то не произведе редундантност** (*reinforceability*, в. Хуанг 2010: 34). Тако се у следећем примеру експлицира скаларна импликатура коју производи први део исказа:

(34) Супа је топла, али није врућа.

Ако пак покушамо да експлицирамо садржај који није импликатура, него нужно следи из онога што је речено, такав исказ звучаће чудно, редундантно:

(35) [?]Супа је топла, али није чорба.⁸

У литератури се наводе и друга својства конверзационих импликатура, али су она мање важна, било зато што се не могу преточити у једноставне тестове, било зато што важе само у неким случајевима. Тако се, на пример, обично истиче и да су конверзационе импликатуре **израчунљиве** (= може се поступно аргументовати на који начин се изводе из „онога што је речено“, контекста и конверзационих максима, в. Левинсон 1983: 117; Хуанг 2010: 34) и **универзалне** (нису специфичне само за један језик или само за неке језике).

⁸ Наравно, овде се мисли на то да је неприхватљива интерпретација 'Супа је топла, али супа није чорба'. Наведени исказ био би прихватљив ако би се интерпретирао као 'Супа је топла, али чорба није топла', но то је ирелевантно за питање којим се овде бавимо.

9. Конвенционалне импликатуре

Осим конверзационих, Грајс је издвајао и тзв. **конвенционалне импликатуре**, које се обично илуструју примерима као што су (36)–(38) (следећи конвенције које користи Хуанг (2010), конвенционалну импликатуру обележавамо са +>>):

(36) Дошао је већ у десет.

+>> Очекивало се да ће доћи касније.

(37) Пера петком иде у џамију; дакле, он је муслиман.

+>> То да је Пера муслиман, следи као закључак из тога што петком иде у џамију.

(38) Ваза је пала, али се није разбила.

+>> Постоји супротност између тога што је ваза пала и тога што се притом није разбила.

По чему се инференције у примерима (36)–(38), које Грајс назива конвенционалним импликатурама, разликују од конверзационих импликатура? На првом месту, за извођење конвенционалних импликатура нису нам потребни сараднички принцип нити конверзационе максиме. Кад неко каже *Дошао је већ у десет*, довољно је да разумемо шта значи *већ* да бисмо закључили да је постојало другачије очекивање. Исто важи и за примере (37) и (38) – конвенционалне импликатуре произлазе из значења/функције речце *дакле* одн. *везника* *али* (овакве изразе, који производе одређене конвенционалне импликатуре, Грајс назива **окидачима конвенционалне импликатуре**). За разлику од тога, конверзационе импликатуре не би требало да буду везане за конвенционално значење или функцију појединачних речи.

Такође, као што смо видели у претходном одељку, конверзационе импликатуре се могу поништити, док са конвенционалним импликатурама то није случај (уп. ??*Дошао је већ у десет, али се није ни очекивало да ће доћи касније*).

За разлику од појма конверзационе импликатуре, која је један од централних појмова у прагматици, Грајсове идеје о конвенционалној импликатури биле су предмет бројних критика. (Заправо, и сам Грајс је признавао да појам конвенционалне импликатуре није довољно разрадио.) Многи аутори сматрају да је појам конвенционалне импликатуре сувишан, зато што се може подвести под пресупозицију, логичку импликацију или конверзациону импликатуру (в. Левинсон 1983: 130), док други сматрају да је и сам појам *конвенционална импликатура* на изванредан начин контрадикторан, јер оно што је *конвенционално* по дефиницији није инференција (в. Кларк 2014: 315), већ је језички кодирано (Блејкмор 1987; овоме је слично и гледиште које износи Бах 1999 – да садржај конвенционалне импликатуре припада „ономе што је речено“).

10. Други типови инференцијалног значења

10.1. Логичка импликација

Конверзационе импликатуре треба разликовати од импликације у логичком смислу или логичке импликације (енг. *entailment*). У следећем примеру исказ (а) логички имплицира (б):

(39) (а) Неки криминалац је убио Перу.

(б) Пера је мртав.

Разлика између логичке импликације и конверзационе импликатуре јесте у томе што се импликатура, као што смо видели одељку 8, може поништити, док са логичком

импликацијом то није случај – ако је тачно (а), мора бити тачно и (б). Ако логичку импликацију покушамо да понишtimo добијaмо неприхватљив, контрадикторан исказ:

(40) ??Неки криминалац је убио Перу, али он није мртав.

10.2. Пресупозиција

Један од класичних примера од којих се полази приликом излагања о пресупозицији јесте следећи:

(41) Француски краљ је ћелав.

У чему је проблем са исказом (41)? На први поглед, могло би се рећи да је проблем у томе што није тачан, али то би заправо било погрешно. Да је исказ (41) нетачан, његова негација би морала бити тачна. Међутим, ако негирамо (41), добићемо исказ (42), који је проблематичан на исти начин као и (41):

(42) Француски краљ није ћелав.

У оба случаја проблем је заправо у томе што се синтагмом *француски краљ* упућује на појединца који не постоји. Другим речима, ни један ни други исказ немају смисла јер почивају на претпоставци која не важи (43):

(43) Постоји француски краљ.

Пресупозицију бисмо, дакле, неформално могли дефинисати као садржај који мора бити тачан да би неки други исказ имао смисла. У конкретном случају, пресупозиција исказа (41) (као и исказа (42)) јесте (43). Може се такође рећи да (41) пресупонира (43) (као и да (42) пресупонира (43)). Формално, пресупозиција се може дефинисати на следећи начин:

Исказ састављен од реченице *S* пресупонира садржај *p* ако и само ако важи следеће:

- (i) ако је *S* тачно, и *p* је тачно;
- (ii) ако *S* није тачно, *p* је тачно.

Одређени изрази или конструкције по дефиницији нешто пресупонирају (то јест, прецизније говорећи, чине да искази у којима се употребе нешто пресупонирају), па се називају **окидачима пресупозиције**. Један од окидача пресупозиције јесу тзв. референцијални изрази (*referring expressions*), тј. изрази који упућују на неки конкретан ентитет (биће, предмет и сл.) у стварности. Такав је израз *француски краљ* у примерима (41) и (42). Властита имена се типично употребљавају као референцијални изрази, и у таквим случајевима су окидачи пресупозиције – кад се употребе, пресупонира се да постоји особа на коју се упућује властитим именом:

(44) Пера је мој пријатељ.
>> Пера постоји.

Овакве пресупозиције (чији су окидачи референцијални изрази и којима се претпоставља да неко или нешто постоји) називају се **егзистенцијалним пресупозицијама**.

И различити други изрази и конструкције јесу окидачи пресупозиције (в. Левинсон 1983: 181–184):

1) **фактивни глаголи** – глаголи чије је лексичко значење такво да подразумева да је садржај њихове допуне нужно тачан:

(45) Пера је сазнао да га Жика поткрада.
>> Жика поткрада Перу.

(46) Жика жали што је поткрадао Перу.
>> Жика је поткрадао Перу.

Пресупозиције које производи исказ са фактивним глаголом називају се и **фактивним пресупозицијама** (в. Хуанг 2010: 66). Кад нема фактивног глагола, нема ни фактивне пресупозиције (нпр. исказ *Пера мисли да га Жика поткрада* не пресупонира да Жика заиста поткрада Перу, јер глагол *мислити*, за разлику од глагола *сазнати* или *жалити*, није фактиван).

2) **фазни глаголи** (као и други глаголи који означавају промену стања):

(47) Жика је престао да се извињава Пери.

>> Жика се неко време пре тога извињавао Пери.

(48) Жика је почео да се извињава Пери.

>> Жика се непосредно пре тога није извињавао Пери.

3) **временске клаузе** (конструкције са њима пресупонирају да је садржај временске клаузе тачан):

(49) Пре него што је ударио Жику, Пера му је запретио.

>> Пера је ударио Жику.

4) **иреалне условне клаузе** (конструкције са њима пресупонирају да се ситуација коју означава условна клауза није догодила):

(50) Да је Пера отишао у полицију, свега овога не би било.

>> Пера није отишао у полицију.

Најважније својство пресупозиције јесте да је **постојана под негацијом**: ако исказ p пресупонира q , и негација исказа p ће пресупонирати q . То се јасно види на примерима (41) и (42) – и *Француски краљ је ћелав* и *Француски краљ није ћелав* пресупонирају исто: да постоји француски краљ. Исто важи и за друге случајеве: *Пера је сазнао да га Жика поткрада* пресупонира да Жика поткрада Перу, а иста пресупозиција важи и под негацијом: *Пера није сазнао да га Жика поткрада* >> *Жика поткрада Перу*. По овоме се пресупозиција разликује од конверзационе импликатуре и логичке импликације – ниједна од ових инференција није постојана под негацијом, док пресупозиција јесте.

Иако у већини случајева функционише, овај тест није подесан кад се исказ не може негирати (нпр. у примерима као *Живео француски краљ!*, уп. Хуанг 2010: 68); такође, он није увек довољан да се пресупозиција разграничи од услова прикладности за извођење говорног чина (в. поглавље о говорним чиновима), као ни од конвенционалне импликатуре (Хуанг 2010: 68). Овакви проблеми указују на то да ни сам појам пресупозиције није до краја јасно омеђен.

Такође, обично се истиче и да је пресупозиција **поништива**, ако не одговара позадинском знању или неким другим чињеницама које су део контекста. На пример, исказ *Пера је постао професор пре него што је завршио докторат* у начелу пресупонира да је Пера завршио докторат, али та пресупозиција може бити поништена ако је контекст такав да је Пера, на пример, умро пре него што је завршио докторат (Хуанг 2010: 69).